

SLAEPERS OFTE THUYS-LIGGERS IN 1699

Logementhouders schijnen een bijzondere voorkeur aan den dag gelegd te hebben voor Overschelde. Had dat te maken met de nabijheid van zowel Schelde als Leie? Of misschien met de armoedige toestand waarin de buurt altijd al verkeerde, of de nabijheid van het Spaans kasteel met zijn garnizoen? Wat voor mensen vonden er korte of lange tijd een schamel onderkomen? Waren dat werklieden die ver weg van huis te werk gesteld waren, of alleenstaanden die elders geen onderkomen konden vinden? We weten het niet.

Hoe het ook zij, in 1850 herbergde een zekere Lievin Heyndrics er een 80-tal mensen in zijn 'instelling' (zie pagina 38). Maar hij was er lang niet de eerste die daar een broodwinning in zag. Dat kunnen we vernemen uit een verzoekschrift aan de Gentse schepenen in 1699 van Pieter Ronsse, *schoenmaecker van stijl, medtsgaeders hem gheneerende met slaepers ofte thuys-ligghers te houden* (Stadsarchief Gent, reeks 114). Vermoedelijk oefende deze schoenmaker zijn bij-beroep van logementhouder uit in een huis aan de Veerstraat (kad. nr. 1031), in het verdwenen bouwblokje omrand door de eveneens verdwenen Krommen Essche, naast het hoekhuis aan de oostelijke arm van die ringvormige straat.

Wat was er daar aan de hand? De achtergrond kennen niet alleen wij niet. Ook Pieter Ronsse viel klaarblijkelijk uit de lucht toen *den heere onderbailliu ... hem mondelinghe gheinterdiceert heeft nu voortaan meer eenighe personen te logeren, ten sij naer prealabel consent* (na voorafgaande instemming) van u:E: (uw edele schepenen). De man kon er geen touw aan vast knopen want veel uitleg had hij klaarblijkelijk niet gekregen van deze vertegenwoordiger van de centrale overheid te Gent, toen Charles - Robert t'Serwouters. Dat kunnen we afleiden uit zijn woorden: *sonder te verclaeren eenighe de minste redenen, hoe wel, (hem ten) laste niet(s) te segghen en is*. Hij was *altijt ghereputeert ... gheweest voor een heerelicheijt (eerlijk) man, soo dus blijkt met d'annexe attesta(ties) van de haere heere pasteur van St Baefs ende de gone vanden deken ende ghebueren van (des) suppliant's ghebuerte*.

En, inderdaad, Pieter Ronsse kon een degelijk attest toevoegen aan zijn verzoekschrift, met het gezegeld papier dat er bij hoort en alles er op en er aan. De tekst laat er geen misverstand over bestaan: *Wij onderschreven deken ende gheburen vande Verschstraete (sic) over de Nieuwbrugge binnen der stad van Ghendt, certifieren voor waerachtig, ten versoeke van Pieter Ronsse, dat den requerant (verzoeker) is onsen ghebuere, ende (dat hij) ghehouden wort voor een heerelijck man, sonder dat wij t' sijnen laste iet het minste weeten te segghen, als hem altijt ghecomporteert hebbende als eenen persoon van heeren (eer)*.

Duidelijker kon niet, maar het mocht niet baten. De schepenen waren er blijkbaar niet gerust in: ze legden de zaak ook nog voor aan de hoogbaljuw, destijds Ferdinand-Hippolyte della Faille, heer van Huyse. Het verdict luidde: *Op alles ghelet: nihil*. Nul op het rekwist, dus.

Overigens was Ronsse de enige niet die zo iets te verwerken kreeg. In datzelfde jaar kreeg ook Ghyselbrecht Smunters verbod *om te moghen logieren passagiers ofte tsynen huysse te hauden eenighe slaepers* (Stadsarchief Gent, Reeks 107bis nr. 5) aan de apostelhuizen (kad. nr. 885).

Luc Devriese

LANGS DE APOSTELHUIZEN

Apostelhuizen Nr. 23, kad. nr. 884 (na 1830): *Redelijk proper. Geen waterafvoer.*

Apostelhuizen Nr. 29, kad. nrs. 887-894 (in 1672: 4 huisjes; in 1793: 12 huisjes; omstreeks 1850: 8 *huyskens, 5 met bovenkamer*). *Bevindt zich in een afschuwwekkende toestand. 63 bewoners, 18 ervan kregen cholera.*

Apostelhuizen Nr. 47, kad. nr. 905-907¹⁻⁷ (omstreeks 1850: 12 *huyskens*, waarvan 8 *huyskens* in 1829 gebouwd op het diepe en nauwe achtererf). *Goede staat, met uitzondering van de latrines.*

Apostelhuizen Nr. 61, kad. nrs. 917-935 (in 1672: 3 huisjes; in 1793: 16 huisjes; omstreeks 1850: 23 woonsten). *Redelijk proper. Hoewel de koer er niet geplaveid is, betaald men er 1 gulden¹⁰ per week. De mansarden op de tweede koer zijn te laag. Slechte waterafvoer en latrines. Beerputten niet afgedekt.*

HET ERGSTE AAN DE KOEPOORTKAAI

Koepoortkaai Nr. 20, kad. nr. 852-859 (tussen 1793 en 1830: 9 huisjes, in 1850 nog 6 huisjes bij). *Weerzinwekkende toestand. 5 choleradoden*. In 1852, toen er een gedetailleerd rapport over dit beluik opgesteld werd, werden er 62 bewoners geteld.

De termen waarin het geheel omschreven wordt, liegen er niet om: *één van die broeihaarden van infectieuze ziekten toe te schrijven aan de zorgeloosheid van de eigenaar en de grote miserie van de bewoners. Geen herstelwerken uitgevoerd, met vuile, ruïneuze toestand tot gevolg* (de huisjes waren echter niet zo oud. Noot van de Vertalers). *De met bebouwing overdekte ingang is 1m 15cm breed en 12 lang; over heel die lengte is er een watergeul waarin het afval van het beluik zich ophoopt. In het midden ervan is er een donkere, bochtige, slecht onderhouden trap die naar 2 kamers op de verdieping leidt. In het eerste deel van het beluik zijn er aan één zijde 2 woningen, 2m 70 tot 3m diep en samen 6m lang, waarvan de eerste een echte stal is, en de tweede vochtig en slecht verlucht. De regen valt er doorheen de zolderplanken. Een derde huisje aan de andere zijde is het enige uit het beluik dat door de bewoner, iets minder arm is dan zijn burens, net gehouden wordt. Het tweede deel van het beluik dient als toegang tot het derde, en bevat een wc, die vreselijk stinkt: zonder deksel en met slecht afgedekte beerput. Het derde deel is een steegje van 2m breed en 20m lang, met aan de ene zijde 4, en aan de andere zijde 6 huisjes. De ene rij heeft een halve verdieping rechtstreeks onder de*

pannen. De andere telt geen verdieping en is slecht verlicht en verlucht. Het plaveisel is slecht en half ingezakt, waardoor het water er niet afvloeit. Het drinkwater wordt door de eigenaar geleverd en is van slechte kwaliteit. Volgens de bewoners zit er een pomp met goed water verborgen achter een afgesloten deur. Het gebruik ervan is hen verboden¹¹.

ENKELE ANDERE OPVALLENDE BEVINDINGEN

Op deze wijze constaterend en noterend, trok het groepje de hele wijk door, en wat ze er aantreffen verschilde nauwelijks van het hierboven beschrevene. Blijkbaar hadden de onderzoekers vooral interesse voor de huisjes op achtererven. Op het door ons gevolgde traject, bijvoorbeeld, lieten ze de armoedige huisjesrijen aan de andere zijde van de Zakkebandstraat en de Apostelhuizen ongemoeid. Enkele opvallende notities, vooral omtrent wooncomplexen die elders in dit tijdschrift-nummer aandacht kregen, worden hieronder aangehaald.

- De logementshuizen van Lievin Heyndricx in de Veerstraat (nr. 48, kad.nrs. 659, 662 en 663) hebben geen waterafvoer, ze zijn in slechte staat, de latrines zijn slecht en ... er verblijven 80 mensen op een heel kleine oppervlakte (ongeveer

300 m² bebouwd grondoppervlak).

- Het beluik dat Augustin Coppens in 1775 gebouwd had aan het uiteinde van de Veerstraat (aangeduid met nr. 72), en dat op de bouwtekening er nog behoorlijk uitzag (zie afbeelding bij het grote artikel hierbij), bleek verre van perfect. *De koer is niet geplaveid, er is geen waterafvoer en de latrines zijn slecht. De mansarden zijn zeer laag. Er is een kelder zonder trap op de koer. Een kind verdrong er in. Er vielen twee cholera-doden.*

- In de Cosijnstraat zijn er twee voorhuizen waarvan de waterafvoer van een op het erf gelegen beluik (nr. 24, kad. nrs. 972-973) onder een door een familie bewoonde kamer loopt via een goot afgedekt met een plank¹². *In het voorhuis liepen 5 mensen cholera op en in de achterhuisjes 7 (4 doden).*

- In het oudste beluik van de wijk, op het bouwblokje tussen de Lange - en de Korte Boomgaardstraat (nrs. 7 en 15), de Belgradostraat en de Korte Wijngaardstraat, bevond men: *slecht afgedekte latrines, beerputten met houten deksels, 'geen lucht', slechte waterafvoer en alle huisjes zijn lager gelegen dan het straatniveau.* In het beluikonderdeeltje met ingang aan de Korte Wijngaardstraat (nr. 18) is het *netjes, maar het*

koertje is niet geplaveid en de waterafvoer is slecht.

- Het onderzoek van de volledig met beluikjescomplexen volgebouwde Beenhouwersstraat leverde het volgende op: nr. 25 (kad. nrs. 1664-1671): *nauwe toegang, slecht verlucht, zeer lage mansarden, onbewoonbaar*; nr. 29 (kad. nrs. 1655-1661): *moeilijk toegankelijk, slecht verluchte huizen, slecht geplaveid, geen waterafvoer, algemeen slechte toestand*; nr. 22 (kad. nrs. 1710-1717): *rug aan rug huisjes, waarvan degene die achteraan gelegen zijn, uitgeven op een gangetje van 1m 20 breed, vrij goed verlucht, slechte toegang, slechte latrines*; nr. 37 (kad. nrs. 1640-1648): *met achterhuisjes uitgevende op een gangetje van 1m 05cm breed, erg ongezond, slechte waterafvoer.*

- In de Scheldesteeg was het 'enclos Capelle' (de woonkazerne van architect Van de Cappelle) gelegen, die elders in dit nummer in detail beschreven wordt. *Vierentwintig kamers, erg laag van plafond, zijn bewoond. Nog andere kamers, die vroeger bewoond waren (in werkelijkheid waren er 32) zijn niet meer verhuurd.* Bij een onderzoek later in 1850 bleken er nog slechts 15 bewoond. Tenslotte werd nog als algemene opmerking genoteerd, dat alle toegangen erg nauw waren (*étranglées*),

waardoor luchtcirculatie onmogelijk was, dat er in veel beluiken vuil opgehoopt lag, en ... dat alle latrines pal aan ingang van de beluiken gelegen waren. Op enkele uitzonderingen na, waren deze in slechte staat; ze hadden geen deksels en de beerputten waren nauwelijks afgedekt met vrijwel altijd kapotte dekstenen. Precies dezelfde beschrijving, maar nog geurrijker, vinden we terug bij de woonkazernes (zie pagina 41).

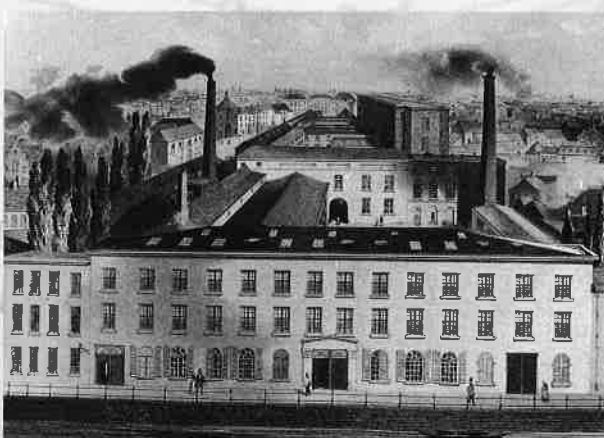
NAAR EEN KEERPUNT

Het rapport van deze commissie is een zeer welgekomen aanvulling bij het elders in dit tijdschrift beschreven onderzoek. Voor verreweg de meeste van die oude arme huisjescomplexen beschikken we immers over niets meer dan wat we uit bij uitstek onpersoonlijke fiscale en kadastrale gegevens kunnen afleiden. Andere beschrijvende bronnen zijn er niet, en figuratieve documentatie is er slechts fragmentarisch voorhanden¹³.

Maar zelfs met dit er bij, is het een ware uitdaging om zich de levensomstandigheden voor te stellen in die huisjes met amper 20m² grondoppervlak¹⁴. Om een voorbeeld te geven: de vele korte en eentonige notities 'Geen of slechte waterafvoer' en 'Niet geplaveid', betekenen in werkelijkheid dat bij de vele lange regenperioden de beluiken in een modderpoel omgeschapen worden. Het minstens evenveel genoteerde 'Slecht verlucht' houdt in dat de muren vochtig staan ...Voeg daar nog aan toe dat de bewoners nauwelijks geld hadden om te verwarmen. In die tijd ging nog zowat 70% van een arbeidersloon naar voeding. Alhoewel de oorzaak van de cholera en de verspreiding van de ziektekiem via fecale verontreiniging van het drinkwater nog niet gekend was, ging de meeste aandacht van de commissieleden reeds naar de slechte waterafvoer, de belabberde sanitaire voorzieningen en naar de kwaliteit van het drink-

water¹⁵. De nadruk op luchtverversing was allicht nog sterk gebaseerd op de foute leer van de 'slechte uitwasemingen' of miasmen. Maar in die tijd, waarin 20 tot 25% van de sterfte te wijten was aan TBC, was dat uiteindelijk evenmin een verkeerde optie. Groot argument van overheidswege om in te grijpen was dus de volksgezondheid, gebaseerd op hygiëne: *la salubrité publique*. Vanaf die tijd zouden deze voordien onbekende begrippen gemeengoed worden¹⁶, samen met de sociale geneeskunde, de medische epidemiologie, de strikte scheiding van riolering en drinkwatervoorziening, en daarmee samenhangend, de sanering van de huisvesting. De van oorsprong medische term 'sanering' (*sanitas* = gezondheid), is later veelvuldig gebruikt (en misbruikt) geworden om oude bebouwing en stratenpatronen te vervangen door nieuwe urbanisatie. Het rapport van 1850 met zijn aanbevelingen om tot afbraak

over te gaan van enkele van de ergste beluiken, bevat hiervan de vroegste voorbeelden. Het is in deze context dat het hierboven beschreven onderzoek moet gezien worden. Dit leidde in eerste instantie niet tot een grondige en systematische inventarisatie van de toestand. Uiteindelijk lag het werkelijke belang van de, voor onze gemeenteraadsleden toch wel ongewone uitstapjes, in het feit dat ze geholpen hebben tot het met kennis van zaken opstellen van het eerste zeer gedetailleerde en efficiënte reglement op de Gentse beluiken¹⁷. Precies aan het begin van de tweede helft van de 19de eeuw, was dit een keerpunt en een mijlpaal in de geschiedenis van deze voor Gent zo belangrijke woonvorm. Daarmee werd dus een periode van anderhalve eeuw afgesloten waarin, zonder enig overheidsingrijpen, armoedige en ongezonde huisjes op grote schaal en op bijna systematische wijze gebouwd en uitgebaat werden.

De grote Katoenspinnerij van Lousbergs aan de Reep, waarin vanaf de tweede helft van de 19de eeuw een zeer groot gedeelte van de bewoners van de wijk te werk gesteld was. Er rond de behuizing, die zoals uit het artikel valt af te lezen, niet gebouwd werd, om en rond de fabriek, maar die al veel eerder bestond.

Verzameling MIAT, Gent

VOETNOTEN

¹ MAHIEU, L., *Cholera - epidemieën te Gent in de 19de eeuw*. In: Tijdschrift voor Geschiedenis van Techniek en Industriële Cultuur, 1984-5, jg. 2, deel 8, p. 17-23; STEELS, M., *Gent in 1849. Het cholera-jaar*. In: Ghendtsche Tydinghen, 1976, jg. 5 nr. 3, p. 102-103. In navolging van V. FRIS (Histoire de Gand, 2de uitg., 1930, p. 348) wordt deze epidemie soms foutief in 1848 gedateerd. Zie omtrent de schrijnende toestanden te Gent in die jaren, de jaarkronieken van Steels in hetzelfde tijdschrift, jg. 5 nrs. 1 en 2, p. 3-20 en 47-62; over de beroepsstructuur en de aantallen behoeftigen: KRUITHOF, J., *De samenstelling van de bevolking te Antwerpen, Brussel, Gent en Luik in 1846-1847*. In: Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 1957, jg. 11, p. 197-235.

² Het onderzoek van de artsen Mareska en Heyman was er in 1843 gekomen als antwoord op een initiatief van het ministerie Nothomb. Ook in de periode 1850-1852 die hier beschreven wordt, was het niet louter onder stedelijke auspiciën dat het onderzoek gebeurde. Er werd in hoofdzaak gerapporteerd aan de provinciale geneeskundige commissie (zie ook 'De grote woon-

kazernes ...' in dit tijdschrift-nummer). Overigens werd op beide vlakken, stedelijke en provinciaal, het meeste werk geleverd door dezelfde figuren.

³ Verslagen terug te vinden in het Stadsarchief Gent, Reeks S nr. 149.

⁴ Misschien niet toevallig dat de verdienstelijke advocaat - historicus Van Lokeren hier intens mee bezig was. Hij was ongetwijfeld goed bekend geraakt met deze woontoestanden via zijn actie om de ruïnes van de Sint-Baafsabdij te redden. Ook daar waren er beluiken.

⁵ Twee van de vier dagen die de gemeenteraadsleden besteedden aan hun onderzoek, waren aan Overschelde gewijd. Een derde uitstap gold de omgeving van de St-Lievens- en Brusselse poort; en een vierde het gebied rond het Spaans Kasteel en de Dendermondse Steenweg. Buiten een zijsprongetje in de IJkstraat (Nieuwpoortje) was alles in de Vierde Wijk gelegen.

⁶ De samenstelling van de groep was wisselend. Alleen Van Lokeren en de Saint Genois waren telkens present. Verder vervoegde, o.a., ook de architect Vanhoucke op bepaalde dagen het gezelschap.

⁷ De verslaggever vermeldde slechts een enkele maal bij een eigenaarsnaam:

y demeure.

⁸ De beluiken worden in het niet meer dan 12 bladzijden tellende, in telegramstijl geschreven verslag "Vue des Lieux" dat dit comité afleverde (Stadsarchief Gent, Reeks S nr. 114), aangeduid met de straat, de eigenaar (niet altijd) en het toenmalige huisnummer van het bijzonderste huis, dikwijls het voorhuis. Dit liet toe ze exact te identificeren op welbepaalde kadastrale percelen. De beluiken na 1829 gebouwd werden op de kadastrale legger DD 18, aanwezig in het stadsarchief, bij genoteerd in het Nederlands (bvb. 4 huyssekens) in potlood, en in het Frans in rode inkt (bv. *enclos 5 maisons*). De aantallen stemmen dikwijls niet precies overeen. Deze notities werden er naar alle waarschijnlijkheid in 1850 aangebracht in het kader van het beluikenonderzoek. Op het rapport zelf werden vermoedelijk op een latere datum nog enkele extra aanmerkingen opgetekend in de marge.

⁹ 17 sol: bijna 2 frank. Een vever verdiende toen 9 tot 10 frank per week (STEELS, M., 1976, p. 112).

¹⁰ In die tijd werd het Nederlandse muntstelsel nog veel gebruikt: 1 gulden was gelijk aan 2,10 frank.

¹¹ Uit het verslag, getekend door A. Lados op 17 juli 1851, gericht aan de

medische commissie van de Provincie (Stadsarchief Gent, reeks 148).

¹² Meer in detail beschreven in SAG, reeks S nr. 148 (enclos nr. 20). Rapport van 7 juli 1851 aan de medische commissie van de Provincie.

¹³ De bouwaanvragen, zijn ook voor wat de eerste helft van de 19de eeuw betreft zeer onvolledig. Pas met het eerste reglement op de beluiken dat in 1850 effectief werd, zou deze toestand veranderen. De verplichting tot bouwaanvraag, ook voor gebouwen op *opene plaatsen en hovingen*, vormde zeer terecht het eerste van dit 43 artikels tellende reglement.

¹⁴ Zie omtrent de oppervlakte van de huisjes, het artikel omtrent de vroege beluiken op Overschelde in dit tijdschriftnummer.

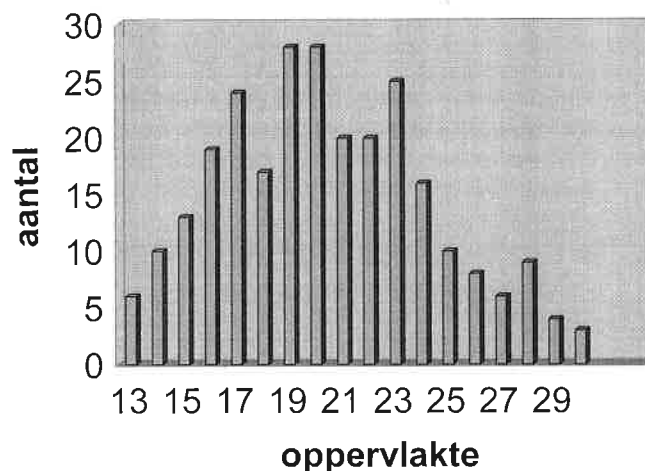
¹⁵ Zie ook in: 'De grote woonkazernes ...' In dit nummer.

¹⁶ VELLE, K. *Medici en volksgezondheid sedert het einde van de 18de eeuw*. In: Tijdschrift voor Geschiedenis van Techniek en Industriële Cultuur, 1986, jg. 3, deel 16, p. 11-27.

¹⁷ *Règlement sur les constructions et la voirie des enclos, des passages et des impasses, établis à travers les propriétés particulières* van 3 augustus 1850.

Nederlandse (19de-eeuwse Vlaamse) tekst in: MOREAU, R., 1998, p. 11-14.

Oppervlakte in m² van de typische vroege Gentse beluikhuisjes gemeten op het eerste kadasterplan (1829-1835)

M ²	Aantal
13	6
14	10
15	13
16	19
17	24
18	17
19	28
20	28
21	20
22	20
23	25
24	16
25	10
26	8
27	6
28	9
29	4
30	3